

Prof. dr STEVAN MEZEI
Prof. dr TIHOMIR M. ŠUVAKOV

MARKSOVE ŠEME I REPRODUKCIONE CELINE — OBLICI PROPORCIONALNOG RAZVOJA¹

1. PRIMENA MARKSOVE TEORIJE REPRODUKCIJE NA NAŠU PRIVREDU²

Sećanje na smrt Karla Marksa od pre jednog veka, dobra je prilika za evociranje jedne od njegovih osnovnih teorija — teorije reprodukcije, pre svega društvene reprodukcije. Ta teorija sa njenim odeljcima društvene proizvodnje i zakonima koje je Marks prvi formulisao, ostala je do danas neprevaziđena; štaviše, postala je osnovom iz koje su nastale neke savremene teorije, kakva je, na primer, teorija privrednog razvoja.

Ovaj deo studije, pomenute u fusnoti, ima za cilj da još jednom verifikuje Marksovu metodologiju sa našim podacima i da ukaže na dvostruki savremeni smisao primene ove teorije i metodologije, na našu samoupravnu socijalističku privredu.³ S jedne strane su to marksističke šeme društvene reprodukcije (po Zakonu o društvenom planiranju iz 1976. godine, ta primena je obavezna, drugo je pitanje zašto se to ne koristi još uvek); s druge strane su to reprodukcione celine opšteg tipa. To su ujedno i dva rezultata pomenutog dela studije.

MARKSOVE ŠEME REPRODUKCIJE U JUGOSLOVENSKOJ PRIVREDI

Metodološke napomene

Za istraživanje i kvantifikovanje uzeta je 1974. godina. Izbor je izvršen najviše zbog toga što je na početku istraživanja 1974.

¹ Tačku 1. u ovom radu obradio je S. Mezei, a tačku 2. T. Šuvakov.

² Deo studije »Privredni sistem SFRJ« gde su učestvovali jugoslovenski ekonomski instituti pod rukovodstvom odgovarajućeg konzorcija (ranije je to bio jugoslovenski makroprojekt, sada jugoslovenski i međurepublički projekt).

³ Danas već poznata kritika takve primene Marksove metodologije, pretežno verbalna, i ovde može samo da cilja na otvorena vrata. Najnovije kritike se svode na tzv. »namicanje« jugoslovenske privrede na Marksove modele; ali, to tvrde oni koji smatraju da je »namicanje« njihov monopol.

godina imala izrađenu input — output tabelu (radi kontrole i poređenja). Svi podaci se nalaze u Statističkom godišnjaku 1976. godine (statistika »kasni« po pravilu dve godine).

1) Najvažnije Marksove pretpostavke za analizu društvene reprodukcije su, kao što je poznato, sledeće: »čist kapitalizam«, odnosno u ovom slučaju »čist socijalizam«; razmena roba se događa po njihovim vrednostima koje se ne menjaju (u toku godine); apstrahovana je spoljna trgovina. Još je od društvenog proizvoda oduzeto: a) naturalna proizvodnja odnosno potrošnja, b) individualna proizvodnja (pretežno poljoprivredna), c) uvoz odnosno izvoz stranih građana (kao i uvoz naših), što sve obuhvata bilo koji statistički godišnjak.

2) Uzeti su sledeći podaci iz odgovarajućih godišnjaka: a) društveni bruto proizvod je uziman kao zbir društvenog proizvoda i materijalnih troškova; b) Marksovom konstantnom kapitalu u našoj privredi odgovara zbir amortizacije i materijalnih troškova. U Marksovoj teoriji društvene reprodukcije, po pravilu je c (tj. konstantni kapital) uziman kao utrošen; c) varijabilnom kapitalu odgovaraju naši lični dohoci u godišnjem iznosu, kako to donosi i bilo koji statistički godišnjak; time se ušteđuje trud za svodenje na jedan obrt (u 1974. godini je broj obrta iznosio 3,1); višak vrednosti je takođe uziman iz statističkih godišnjaka (»višak proizvoda«).

3) Podela društvene proizvodnje, tj. delatnosti od 1 do 9, na I i II odeljak, izvedena je na bazi godišnjaka, u ovom slučaju za 1976. godinu, prema podacima o potrošnji stanovništva, i po izvorima i po nameni, kao i prema »Anketi o potrošnji stanovništva«. To je ključno mesto primene Marksove metodologije bez kojeg nije moguće izvesti ni šeme reprodukcije. Tako je dobijena šema u punom skladu sa statističkim podacima.⁴

Šeme reprodukcije

Marksove (tačnije — marksističke) šeme reprodukcije su izvedene za period od 1966. do 1976. godine gde je »probna« godina, kao što je već istaknuto — 1974. koju ćemo nešto detaljnije objasniti.

Šema proširene društvene reprodukcije u SFRJ u 1974. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c Sredstva za proizvodnju	v Lični dohoci	m Višak proizvoda	Br Društveni bruto proizvod
I	383.677	95.326	155.431	634.434
II	135.689	19.289	29.278	184.256
Svega:	519.366	114.615	184.709	818.690

⁴ Dalje detalje vidi u izdanju Konzorcija instituta za makroprojekt »Privredni sistem SFRJ«, Novi Sad — Subotica, 1979, posebno podelu na dva odeljka od 14. do 21. strane.

Imamo šemu proširene reprodukcije sa odgovarajućim zakonima koji ukazuju na najopštije karakteristike naše samoupravne socijalističke društvene reprodukcije. Najopštiji zakoni su sledeći:

- a) Br I odeljka veći je od c (I i II)
634.434   veće je od 519.366

Dakle, proizvedeno je više sredstava za proizvodnju nego što je potrebno za prostu reprodukciju tih sredstava u oba odeljka.

- b) I (v + m) veće je od II c
250.757   veće je od 135.689

Prilikom razmene između odeljaka narodni dohodak I odeljka je veći od II c.

- c) I (v + m) + II (v + m) veće je od Br II
299.324   veće je od 184.256

Zbir svih dohodaka veći je od lične potrošnje, tj. deo tih dohodaka može se preobratiti u akumulaciju.

Ovde su zastupljene sve tri zakonomerne nejednakosti u proširenoj društvenoj reprodukciji. Sve tri razlike (kod pomenutih nejednakosti) međusobno su jednake, kao kod Marksa — i svaka iznosi tačno 115.068 mil. dinara; za toliko se mogu uvećati sredstva za proizvodnju; toliko se može odvojiti od lične potrošnje.

Ostale šeme, pre i posle 1974. su sledeće:

Šema proširene reprodukcije u SFRJ u 1966. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c Sredstva za proizvodnju	v Lični dohoci	m Višak proizvoda	Br Društveni bruto proizvod
I	71.303	21.886	36.736	129.925
II	27.215	4.670	6.315	38.200
Svega:	98.518	26.556	43.051	168.125

Ono što je maločas rečeno za 1974. godinu, važi i ovde, samo je iznos razlike kod zakonomernih nejednakosti drukčiji: razlika je ovde 31.407 miliona dinara (podjednako kod sve tri disproporcije).

Šema proširene društvene reprodukcije u SFRJ u 1968. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c	v	m	Br
I	81.638	26.424	39.944	148.006
II	35.208	5.840	7.820	48.868
Svega	116.846	32.264	47.764	196.874

Razlika prilikom utvrđivanja nejednakosti (disproporcija) ovde iznosi tek nešto manje, 31.160 miliona dinara. U sledećim godinama ti iznosi će početi da rastu.

Šema proširene društvene reprodukcije u SFRJ u 1970. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c	v	m	Br
I	119.056	40.464	54.498	214.018
II	49.817	7.089	12.823	69.729
Svega:	168.873	47.553	67.321	283.747

U ovoj godini razlika iznosi već 45.145 miliona dinara.

Šema proširene društvene reprodukcije u SFRJ u 1972. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c	v	m	Br
I	163.885	60.475	90.178	314.538
II	83.551	12.690	16.964	113.205
Svega:	247.436	73.165	107.142	427.743

Sada je razlika već 67.102. Sledeća, 1974. godina je navedena na početku ovog pregleda; tamo je razlika iznosila 115.068. Ostaje još 1976. godina za koju imamo podatke.

Šema proširene društvene reprodukcije u SFRJ u 1976. godini

(u milionima dinara)

Odeljak	c	v	m	Br
I	555.093	149.347	218.121	922.561
II	201.738	30.746	41.586	274.070
Svega:	756.831	180.093	259.707	1,196.631

Tu se razlika popela na 165.730 miliona dinara.

Karakteristike reprodukcije

Iako su opšti uslovi proširene reprodukcije ispunjeni (što se vidi iz datih šema), nijedna među njima se ne bi mogla kvalifikovati kao »pravilna« (u Marksovom smislu). Jugoslovenska društvena reprodukcija je opterećena neskladima i neusklađenostima:

a) Glavni nesklad, u odnosu na pravilne Marksove šeme, nalazi se u II odeljku. Uzmimo najpre organski sastav društvenih sredstava po odeljcima, i u oba zajedno:

I odeljak: 4:1
 II odeljak: 7:1
 oba odeljka: 4,5:1

Viši sastav ima II odeljak, odnosno, I odeljak je po organskom sastavu ispod II odeljka. Ova činjenica protivreči poznatom zahtevu da se I odeljak brže razvija, te da ima i viši sastav sredstava od II odeljka. Očigledno je kvalitet I odeljka nadomešten kvantitetom.

b) I lična potrošnja je opterećena neusklađenostima. Šeme jasno pokazuju da je obim lične potrošnje za oko 50% veći od obima ličnih dohodaka u privredi (napred je istaknuto da su uzete samo delatnosti od 1 do 9). U posebno analiziranoj 1974. godini, višak lične potrošnje preko ličnih dohodaka se sastoji od dva iznosa: od iznosa opšte potrošnje (38.168 miliona dinara) i od iznosa »seljačke kupovine« (31.473 miliona dinara).

c) U svim navedenim, i nenavedenim šemama, društveni bruto proizvod II odeljka skoro se izjednačuje sa veličinom viška proizvoda (a ne sa veličinom ličnih dohodaka), pa ispada da smo mi stalno trošili višak proizvoda, a ne lične dohotke. Za objašnjenje ove »slučajne« koincidencije morali bi se obratiti ne samo spoljnoj trgovini (koja je inače u ovoj analizi apstrahovana), već još više kreditno monetarnoj oblasti. Današnji naši dugovi inostranstvu delimično objašnjavaju i to.⁵

2. REGIONALNI ASPEKT SISTEMA DRUŠTVENE REPRODUKCIJE U SVETLU MARKSOVE TEORIJE

Ekonomska stvarnost savremene epohe u skoro svim privredama, pa i u našoj jugoslovenskoj, zahteva ostvarivanje srazmernosti i u teritorijalnom — regionalnom pogledu. Očigledno da se društveni fond rada i sredstava ne može samo balansirati preko odeljaka društvene proizvodnje. Srazmernost u raspodeli društvenog fonda rada i sredstava po regionima otvara više pitanja a osnovno je, kako usaglašavati i obezbeđivati interese regiona sa jedinstvenom ekonomijom i obrnuto. Postavljeni problem nameće (1) potrebu identifikacije oblika društvene reprodukcije regiona i (2) nalaženje komplementarnih veza sa jedinstvenom ekonomijom.

U našim uslovima regioni ne predstavljaju samodovoljne ekonomske celine u pogledu obezbeđenja potreba za sredstvima za pro-

⁵ Odgovarajući podaci, kao i analitičke veličine, dobrim delom se mogu naći u članku Ljubomira Mađžara: »Uzroci i posledice institucionalnih determinanti privrednog razvoja«, *Ekonomist*, broj 3/81.

izvodnju, kao i za sredstvima za ličnu potrošnju, pa ih otuda i nema smisla uravnotežavati po tom kriterijumu. Jer, pretpostavka je, da ono što je naglašeno u jednom nije u drugom regionu ili ne u toj meri. To i jeste razlog za zajedništvo u ekonomskom pogledu u širim prostorima jer ono obezbeđuje potrebnu komplementarnost. Ali neobuhvatanje društvene reprodukcije na nivou regiona šteti kako stabilnosti regiona, tako i jedinstvene ekonomije.

U istraživanjima⁶ gde su ekonomije regiona posmatrane preko sektora, primarnog (P), sekundarnog (S), tercijarnog (T) i njihovih međusobnih veza, došlo se do rezultata koji ukazuju na sektorsku narušenost u gotovo svim našim regionima. Naročito sekundarni sektor »iskače« i izaziva debalanse. To možda na prvi pogled deluje iznenađujuće, s obzirom da se očekuje da je poželjan u strukturi privrede jer čini okosnicu i generator razvoja. Proizilazi da je sekundarni sektor izveden nezavisno od mogućnosti i prednosti primarnog sektora svakog regiona, što znači da je zasnovan na uvoznim elementima koji se, posmatrano preko kapaciteta, preklapaju među regionima. Dakle, narušena je sektorska struktura privrede regiona. Zbog toga, relacija P—S—T (optimalan odnos između primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora) čini podесnim oblikom društvene reprodukcije regiona. Ona tako deluje kao *reprodukciona celina opšteg tipa*. Prema tome, čini se da je objektivno i da bi bilo racionalno balansirati tj. uravnotežavati društveni fond rada i sredstava regiona kroz harmonične odnose između primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora. U tom slučaju otpada i poznati prigovor, koji najčešće dolazi od nedovoljno razvijenih regiona, da udruženi rad privredno razvijenih regiona traži i hoće saradnju samo u okvirima primarnog sektora. Načelo ponašanja moralo bi da se sastoji u zahtevu: *neka svi regioni razvijaju sekundarni sektor, ali u zavisnosti od mogućnosti razvoja primarnog i tercijarnog sektora*.

Na prvi pogled, može se učiniti da ovaj, objektivno spoznati oblik društvene reprodukcije regiona, doprinosi autarkiji, jer sektorski sklad ostvaruje u »granicama« regiona. Međutim, tu se moraju imati u vidu neke okolnosti; (1) prirodni i drugi uslovi razlikuju se od regiona do regiona — što upravo i doprinosi komplementarnosti u međuregionalnim odnosima i (2) moraju se imati u vidu upravo široke mogućnosti i potrebe vertikalnog povezivanja svih sektora, dakle, preko regionalnih »granica«. Proizlazi otuda da stvaranje uslova za društvenu reprodukciju regiona na ovoj osnovi u suštini doprinosi zasnivanju sekundarnog sektora regiona na temelju prirodnih i drugih komparativnih prednosti, odnosno da doprinosi usaglašenijoj podeli rada između regiona.

⁶ T. Šuvakov: »Tendencije i disproporcije u razvoju i odnosima između subjekata naših nacionalnih ekonomija«, *Savremenost*, Novi Sad, 3—4/81. T. Šuvakov, R. Bukvić i J. Lukić: »Istraživanje odnosa u društvenoj reprodukciji posredstvom reprodukcione celine opšteg tipa«, *Savremenost*, Novi Sad, 6—7/1981.

Ako se u prvom delu rada potvrđuje potreba balansiranja društvenog fonda rada i sredstava na nivou jugoslovenske privrede preko odeljaka društvene proizvodnje (s tim što je celishodno uzimati u obzir i saldo u ekonomskim odnosima sa inostranstvom), a u ovom delu rada sugerije se reprodukciona celina opšteg tipa, kao oblik društvene reprodukcije regiona, konzistentan pristup uredenosti ekonomija jednog i drugog oblika, mora da odgovori na pitanje, kako se obezbeđuju veze tj. koja je osnovna spona jednog i drugog modela društvene reprodukcije. Mišljenja sam da je ta kopča sledeća: primarni, sekundarni i tercijarni sektor regiona obrazuju brojni subjekti tj. u našim uslovima osnovne organizacije udruženog rada. Sve one, sa stanovišta reprodukcije, imaju dvojake vrste potreba, potrebe za proizvodnom potrošnjom i potrebe za potrošnom proizvodnjom i zbog toga zbir svih tih potreba mora biti izbalansiran i uravnotežen preko odeljaka društvene proizvodnje, dakle, onog modela koji funkcioniše na nivou jugoslovenske privrede. Razume se, da je uspostavljanje veza na tim pravcima tegobno, ali ono je objektivno moguće i nužno. Jer, rekosmo, ono što ima jedan region nema drugi; dominantne reprodukcione celine opšteg tipa regiona su različite. Ukoliko region Vojvodine, na primer, ima naglašene kapacitete prvog odeljka društvene proizvodnje, region Bosne i Hercegovine ima naglašene kapacitete drugog odeljka društvene proizvodnje. Komplementarnost svakako postoji.

Parcijalni pristup između regiona i jedinstvene ekonomije (kroz brigu za smanjivanje razlika u razvijenosti preko interventnih mera više je delovao, reklo bi se, na posledice, a ne i na uzroke) upravo izaziva određene posledice. Regionalizam, kao izraz autarkije i egoizma (svesnog ili nesvesnog) je prvi produkt parcijalnosti. Opojno raste osećaj, a i ambicije, za samodovoljnošću u ekonomskom pogledu (priznavalo se to ili ne priznavalo). Oseća se potreba za regionalnim integracijama, za regionalnim udruživanjem rada i sredstava, a njih nema ili ih je nedovoljno. Učvršćuje se i shvatanje o oskudici tj. deficitarnosti proizvodnih programa, poseže se za istim programima i idejama u suštini zbog oskudice informacija o tome šta bi sve moglo i za šta postoje potrebe. A prostora i potreba ima i u ekonomijama regiona i u jedinstvenoj ekonomiji. One su neidentifikovane zbog neidentifikovanih odnosa u sistemima društvenih reprodukcija u regionalnim ekonomijama i u jedinstvenoj ekonomiji od strane ekonomske politike.

Saznanje o potrebama tj. tražnji roba privrednih subjekata (OUR) je prvi uslov da se kroz ekonomsku politiku usmerava i ostvaruje podela rada u *potrebnim pravcima*. S obzirom da proces podele rada permanentno teče, realno je pretpostaviti da on ima za posledicu i nove subjekte. Pošto ih više nastaje nego što nestaje, to znači da se njihov broj povećava i ta okolnost sve više komplikuje veze i odnose u sistemu društvene reprodukcije. Ali u pogledu mo-

gučnosti uključivanja privrednih subjekata u podelu rada, tj. tokove društvene reprodukcije, poučne su i određene promene nastale s tim u vezi u ekonomijama u periodu posle drugog svetskog rata, a naime, međunarodna specijalizacija se ne formira na temelju određenih grana, nego na osnovi određenih proizvoda. Svakako i u unutrašnjoj ekonomiji, u međuregionalnim odnosima, te promene moraju biti uvažavane.

Vezano za međuregionalnu podelu rada i njenu usaglašenost u okviru sekundarnog sektora, posebno mesto ima industrija i njeni programi — kapaciteti. Pored ostalog, postavlja se pitanje, na primer, da li u analiziranoj koncepciji, ima mesta u regionu koji nema sopstvene izvore snabdevanja sirovinama, mašingradnji. Odgovor bi i u tom slučaju mogao da bude potvrđan, uz uslov da je mašingradnja tog regiona orijentisana na programe koji doprinose zadovoljavanju potreba za sredstvima za proizvodnju dominantne reprodukcione celine regiona. U tom slučaju, izbegava se preklapanje (dupliranje) sa programima mašingradnje drugih regiona koji se usmeravaju u pravcu sredstava za proizvodnju svoje dominantne reprodukcione celine opšteg tipa.

Razume se, u iznalaženju potrebnih programa i mesta u podeli rada i njenoj proporcionalnosti, značajno je permanentno praćenje uvoznih tokova i uvoznog spektra roba, jer oni moraju predstavljati stalni izazov od strane domaćih subjekata da ih svojim programima, gde god i kad god za to postoje realne mogućnosti, supstituišu, bar delimično.

Prof. Dr. Stevan MEZEI
Prof. Dr. Tihomir ŠUVAKOV

MARX'S SCHEMES AND REPRODUCTION AS A WHOLE: FORMS OF PROPORTIONAL DEVELOPMENT

Summary

Marx's economic methodology applied to our economy this time also shows and confirms its own vitality. The greatest difficulty in application of Marx's methodology is the division of social production into two departments, here done on the basis of the Yugoslav Statistical Annual (YSA). The Yugoslav schemes of social reproduction in the period 1966—1976 point to an insufficient harmony of disturbance of the harmony existing between the two departments (in this country the use and analysis of the relations between the departments when planning the development of the socialist selfmanaging economy have also been anticipated by the legislature).

Some of the disproportions pointed to in this paper are the following: a) Department I of the social production has got a lower organic composition of social resources than Department II; for example, in 1974 the compositions were: in Department I 4:1, in Department II even 7:1; b) Department II of the social production was mostly loaded with the absence of harmony,

that is evenness; c) the consumption corresponded more to the size of production surplus, instead to the size of personal income mass, etc.

In the second part of the paper the starting point was (1) the need for identification of the forms of the region social reproduction (in our conditions) as well as (2) finding out complementary connections of regions with unique economy. The conclusion is that so-called reproduction whole of general type — conceived as an optimal relation of production factors among primary, secondary and tertiary sector of the economy of region (8) — represents a suitable balancing form of social labour fund and resources of one region, in other words, its social reproduction.

Having in mind that social reproduction of region represents a subsystem, that is a part of the social reproduction system of unique economy (which balances over so — called social production department — Department I — means of production and Department II — means of personal consumption) the question of their connection is set. The answer is that demand for means of production and for means of personal consumption stated by numerous subjects of primary, secondary and tertiary sectors of some regions is provided by the supply of Department I and II of the social production at the level of unique economy. It is possible since there is a compliment among reproduction wholes of general type of regions.

